

DE MORGEN 20 april 2011 - UITGELEZEN

WE LEVEN IN DE EEUW VAN DE GESTOORDE ANDER

Twaalf jaar geleden schreef psycholoog en psychoanalyticus Paul Verhaeghe het succesboek *Liefde in tijden van eenzaamheid*, waarin hij het had over de soms moeilijke verhouding tussen man en vrouw. Vandaag is er een nieuwe editie die op nogal wat punten blijkt te verschillen van de vorige. “De bui die ik toen zag hangen is inmiddels uitgevallen,” aldus Verhaeghe, “De neoliberale maatschappij eist haar tol en heeft de manier waarop we met elkaar omgaan sterk veranderd, en niet ten goede”.

door Marnix Verplancke

Dat het mensbeeld waar Verhaeghe twaalf jaar geleden van vertrok niet langer klopt en we dus met zijn allen veranderd zijn, merkt hij vooral in zijn consultatiekamer. “De klachten zijn primitiever geworden,” aldus de hoogleraar aan de Gentse universiteit, “Wanneer je het hebt over psychologische of psychiatrische problemen verwacht je die te zullen vinden op het mentale vlak, zoals een fobie bijvoorbeeld. Iemand heeft een constructie gemaakt waarbij angst gekoppeld is aan bepaalde denkbeelden. Die klachten zijn vandaag niet verdwenen, maar ze behoren wel stilaan tot de minderheid. Wat we nu krijgen, zijn stoornissen rechtstreeks op het lichaam, zoals automutilatie, seksverslaving, druggebruik, ADHD, CVS en veel meer agressie. De mentale bewerking daarin is zeer gering, het zijn mentale stoornissen die op een heel elementair niveau staan. Die waren er vroeger ook, en ze werden beschreven als primitieve defensiemechanismen typisch voor mensen zonder al te veel emotionele ontwikkeling. Bij een normale ontwikkeling verwacht je klachten op een hoger niveau die ook op een hoger niveau behandeld kunnen worden, maar dat is dus voorbij. De nieuwe term is mentalisatie. We moeten onze patiënten leren mentaliseren, wat betekent dat ze hun moeilijkheden psychisch moeten leren verwoorden en verwerken. Daar was vijftien jaar geleden geen sprake van. Die term bestond zelfs niet. Net zo moeten we vandaag mensen duidelijk maken dat ze in een relatie moeten praten en onderhandelen, dat seks niet altijd mega super tof is en dat erotiek iets anders is dan de ander bespringen.”

Wat is er fout gelopen?

“De drie belangrijkste interpersoonlijke verhoudingen zijn die tussen ouder en kind, tussen een koppel, en tussen werkgever en werknemer. Op die drie vlakken zien we een duidelijke invloed van het maatschappelijke, dat vandaag gereduceerd is tot het economische, en wel het neoliberale, met het accent op neo, dus niet het liberalisme op zich. Vroeger werd alles bepaald door een interactie tussen vier maatschappelijk machten: politiek, ideologie/religie, kunst en economie. Bij ons waren politiek en religie het meest toonaangevend. Daar blijft niets van over. De politiek speelt geen rol meer, religie is gereduceerd tot terrorisme en pedofilie en sinds iedereen kunstenaar is, is ook de macht daarvan weggeëbd. Het enige wat dus nog rest is economie. Als je ziet dat Merkel en Obama moeten buigen voor General Motors weet je genoeg. Wat zouden onze politici daar dan nog tegenover kunnen plaatsen? Het is de neoliberale economie die via de publiciteit bepaalt hoe wij eruit zien, welke relaties we aangaan en wat onze idealen zijn.”

Hoe is die neoliberale economie zo belangrijk kunnen worden?

“Doordat ze in het gat gesprongen is dat achtergelaten werd door de andere machten. Mei '68 heeft een democratiseringsbeweging ingezet op het vlak van religie, geneeskunde, seksualiteit, opvoeding en noem maar op. En dat was nodig, laat ons daar duidelijk over zijn, ook al wordt die beweging vandaag beladen met alle zonden van Jeruzalem. Volgens de Britse conservatief Theodore Dalrymple is alles wat vandaag misgaat te wijten aan de verzorgingsmaatschappij die toen

verwezenlijkt werd, en hoe een intelligent iemand als Bart De Wever hem daarin kan volgen snap ik niet. In Groot-Brittannië is de verzorgingsmaatschappij afgeschaft door Thatcher. Wat we vandaag fout zien lopen is juist veroorzaakt door het neoliberalisme dat zij invoerde. Dit is de kwaal en niet het geneesmiddel. Het probleem met mei '68 was dat er geen alternatief voor het oude systeem gepresenteerd werd. Er ontstond een opening, en daar is die nieuwe economie ingesprongen door een combinatie van mondialisering en digitalisering. We mogen immers niet vergeten dat de mens altijd een dictaat verlangt: wat is de ideale levenswijze, wat is de ideale opvoeding, wat is de ideale verhouding tussen man en vrouw? Daar produceert de reclamewereld massale antwoorden op, gestuurd vanuit de economie. Opvoeding, genot, relaties zijn producten geworden, net zoals zorg, onderwijs en de pers. Op vlak van erotiek lag in de pre-mei '68-maatschappij het accent op verlangen, genot was voor het hiernamaals. Nu ligt alle nadruk op het onmiddellijke genieten en is het verlangen uitgeschakeld.. Op zich hoeft dat niet negatief te zijn, behalve op één punt. Vandaag bestaat er een verplichting om te genieten, in tegenstelling tot de vroegere inperkingen. De antropologie toont evenwel dat elke maatschappij een regelgeving nodig heeft op het vlak van het genot. Die is noodzakelijk omdat zij de interpersoonlijke verhoudingen reguleert. Mijn genot mag immers niet ten koste gaan van dat van de anderen, en op die manier ontstaat ethiek. Binnen het neoliberale denken is die ethiek vervangen door het contract. Maar een contract heeft echter louter een juridische waarde en geen morele. Denk aan de rechtspraak: de discussies gaan heel vaak over procedurefouten, niet meer over de schuldvraag.”

Hoe werkt dat door op onze interpersoonlijke verhoudingen?

“Het neoliberalisme installeert concurrentie tussen de individuen, wat iets heel nieuws is als je het vergelijkt met de wereld waar ik het in de eerste editie van mijn boek nog over had. Vijftien jaar geleden gingen we nog uit van de maakbare maatschappij, nu is dat het maakbare individu. Ik moet een perfect lichaam hebben, een perfecte carrière, een perfect kind, en als ik misluk is dat mijn schuld. Als ik slaag, is dat mijn verdienste, zij het helaas vaak genoeg ten koste van de ander. Zoiets is dodelijk voor een samenleving en maakt ook relaties zeer moeilijk. Een van de frappantste voorbeelden vind ik de recente rel rond zonne-energie, waarbij burens tegen elkaar opgezet worden omdat de een moet betalen voor de zonnepanelen van de ander. We zitten met een wereld die ten onder gaat aan CO₂-uitstoot, dus worden er subsidies ingevoerd voor duurzame energie en nu gaat men mensen tegen elkaar opzetten! Hoeveel miljarden winst maakt Electrabel? Maar daar kan niets aan gedaan worden natuurlijk, want dat is zogenaamd een andere bedrijf. Dit is een typisch voorbeeld van de werking van de neoliberale maatschappij: concurrentie installeren tussen individuen ten koste van het algemeen belang. Dat kan helaas ook doorgetrokken worden naar liefdesverhoudingen. De voornaamste slogan die ik vandaag hoor is: ‘We moeten ervan profiteren’. Van wat en van wie, vraag ik me dan af. Genot is een product dat te koop is, en alles moet renderen. Je kan dat ook in het gewone taalgebruik zien. Wij ‘investeren’ in een relatie. Ik vind dat maar raar hoor.”

Er is een democratisering van het genot opgetreden. Het is voor iedereen toegankelijk geworden. Dat is toch een goede zaak?

“Zonder twijfel, alleen heeft ongeveer niemand er nog tijd voor. Alle energie gaat op aan het werk. Onlangs zag ik een onderzoek uitgevoerd onder jonge ‘professionals’ waaruit bleek dat zij nog amper tijd hebben voor seks. De vorige generatie wou wel, maar mocht niet. De huidige mag wel, maar kan niet. Wanneer ik naar de vrienden van mijn kinderen kijk, vroege dertigers, merk ik dat die allemaal keihard werken. Oké, ze verdienen veel en ze hebben een jacuzzi in huis, maar hoe dikwijls zitten ze erin, vraag ik me dan af. Hun leven draait grotendeels rond werk, ze praten over loonsverhogingen en extra-legale voordelen, en nemen afscheid van elkaar met het woord ‘Succes!’. En op de speelkoer van de lagere school schelden tienjarigen elkaar uit voor ‘loser’.

Daarnaast hebben we inderdaad een steeds groeiende groep ‘losers’ die uit de economische boot vallen, en merkwaardig genoeg nog veel meer gaan consumeren.”

En wie succes heeft, blijkt ook een specifiek psychisch beeld te vertonen.

“In de neoliberale maatschappij is het individu de eenheid die het moet maken, niet meer het team of het gezin. Typisch daarvoor is dat ongeveer niemand zich nog identificeert met het bedrijf waar hij werkt. Collega’s zijn concurrenten. Bijvoorbeeld door toeval moeten we in onze faculteit om de zoveel tijd ineens vier of vijf assistenten vervangen. Wanneer de nieuwe beginnen, beseffen ze heel snel dat er uiteindelijk van hen slechts één zal overblijven die een post-doc krijgt. En die worden dan verondersteld om samen te werken?! Sommigen gaan daar op een ethische manier mee om. Anderen willen tegen iedere prijs carrière maken en zijn dus niet te beroerd om dit ten koste van hun collega’s te doen. Iemand die een psychopathische structuur heeft, wint in zo’n systeem.”

En toch, denken we dan, hebben we het nog nooit zo goed gehad als vandaag.

“Dat geldt vooral voor het materiële, er is nog nooit zoveel eenzaamheid geweest als nu. Zowel op het vlak van het professionele als in het huwelijksleven blijken er constant interventies nodig te zijn om de verhoudingen leefbaar te houden. De laatste vijftien jaar zijn er in zowat alle bedrijven hrm-afdelingen opgericht. Mensen gaan op teambuilding- of survivalweekend. Voor mij wil dat zeggen dat de sociale verhoudingen ondergraven zijn, anders waren die dingen niet nodig. Op persoonlijk vlak zien we dat de relatie- en communicatietrainingen hoog scoren. De vorige generatie had nood aan sekstherapie omdat ze gestoord was in bed door een verkrampte opvoeding en een te groot schuldgevoel. Nu heeft men schrik om zich te engageren in een langdurige relatie met een ander, want is die wel te vertrouwen? Het lijkt er sterk op dat we het tijdperk van de gestoorde ander beleven. Kinderen hebben ADHD of autisme, volwassenen zijn depressief of borderline en in een winkelcentrum bestaat het risico dat een gevaarlijke gek in het rond begint te schieten. Ten minste, dat vrezen we. Uit cijfermateriaal blijkt dat de sociale angst in het Westen enorm gestegen is, en dat terwijl we in het veiligste gebied op aarde leven. De ander is dus gevaarlijk, maar het is niet omdat een psychiatrisch gestoord iemand een crèche binnenvalt en baby’s vermoordt, dat we opeens alle crèches in bunkers moeten veranderen.”

Waar stopt zoiets?

“Wanneer een systeem te lang de ene kant op gaat, komt er bijna automatisch een kentering. Het verzet tegen het neoliberalisme is al goed aan de gang, in publicaties zoals Hans Achterhuis’ De utopie van de vrije markt of de boeken van Richard Wilkinson. Deze Britse socioloog heeft nagegaan welke invloed inkomensongelijkheid heeft op het sociale leven binnen de EU. Hij vond in landen waar de inkomensverschillen de voorbije tien jaar serieus gestegen zijn, pieken op het vlak van druggebruik, schooluitval, tienerzwangerschappen en psychiatrische stoornissen. Hij heeft ook onderzoek gedaan naar zeggenschap van werknemers op de feitelijke organisatie van hun werk, iets fundamenteels wat onze vakbonden veel te weinig benadrukt hebben. Die spreken vooral over loonsverhogingen, terwijl dat mensen veel minder motiveert. Eens een mens een dak boven het hoofd heeft, jaarlijks op vakantie kan gaan en een degelijk onderwijs- en zorgsysteem heeft, ligt hij niet wakker van vijftien euro meer of minder. Zeggenschap over het werk is iets heel anders. Dat vinden mensen wel belangrijk, en in combinatie met kleinere inkomensverschillen blijkt dit een grote invloed te hebben op de fysieke en mentale gezondheid. In hoeverre heb ik autonomie over wat ik doe en zijn de inkomensverschillen aanvaardbaar? Voor alle duidelijkheid: die moeten er zijn, anders verzinken we in het communisme van weleer, dat overigens ook geen zeggingschap toeliet omdat het van boven naar beneden gestructureerd was. Het is dus belangrijk dat we de mensen die zeggenschap teruggeven, willen we iets aan het neoliberale systeem veranderen. En ook dat is een vorm van ‘mentalisanatie’, zo je wil.”

En gebeurt dat ook?

“Er komt duidelijk reactie. Jonge mensen tonen meer en meer hoeveel belang ze hechten aan hun gezin, tijdens een sollicitatiegesprek willen ze niet alleen meer weten hoeveel ze kunnen verdienen, maar ook hoeveel verlofdagen ze zullen krijgen, en ze zijn zelfs bereid een bedrijfswagen in te ruilen voor extra verlof. Hun gezin gaat voor, waarschijnlijk omdat ze zelf ondervonden hebben welke familiale tol het neoliberale maatschappijmodel eist in de vorm van echtscheidingen en versplinterde gezinnen. Bovendien krijgen we steeds meer hoog opgeleide vrouwen, die veel minder geneigd zijn in dat typische testosteron neoliberalisme te stappen. Vandaag zijn het nog witte raven, maar er komen er steeds meer. Als er reactie ontstaat, zal het trouwens van onderuit zijn - de academische wereld en de pers zijn helaas ook verkocht aan het neoliberalisme - en ik denk dat de nieuwe media daar een grote rol in zullen spelen. Het is immers niet alleen in Egypte dat Facebook iets kan veranderen. Intellectuelen vinden dat vaak triviaal – de Facebookcommunities! – maar ik ben ervan overtuigd dat dergelijke digitale media net zo’n revolutie zullen teweegbrengen als de boekdrukkunst in de zeventiende eeuw dat deed. Opeens was het mogelijk om ideeën op grote schaal te verspreiden en onze sociaaldemocratie is daarvan het resultaat. Wanneer de verschillen nog groter worden, en de zeggingschap nog kleiner, zal de ketel ook hier barsten.”

Paul Verhaeghe, Liefde in tijden van eenzaamheid, De Bezige Bij, 253 p., 18,50 euro.